

Prof. Dr Krsto KILIBARDA

(Poljoprivredni fakultet - Zemun)

SVOJINA I MORAL

Nije prazna fraza kada se kaže da je odnos između svojine i morala *dijalektičan*. Pomenuta dijalektičnost se može prikazati na primjeru društvene svojine i morala. Društvena svojina onako kako je definisana, kakva je u praksi u našim društveno-ekonomskim uslovima, doprinijela je javašliku i neradu, moralnoj neodgovornosti, moralu uravnilovke, voluntarističkom moralu, monopolima, privilegijama, neekonomskom ponašanju, vlasti politike ne samo nad ekonomijom, već i nad moralom, itd.

S druge strane da je postojala razvijena sociomoralna klima, da je postojao strožiji moral, razvijena moralna odgovornost, ne bi društvena svojina bila tako nezaštićena i upropašćivana, ne bi ona bila toliko neefikasna kao što je bilo do sada.

Ekonomski položaj, svojinski odnosi i moralno-politički stavovi

Poznato je da dijalektičko - materijalističko objašnjenje društva (Karl Marks) polazi od toga da ekonomski položaj, svojina i ekonomski interesi ljudi bitno određuju njihovo moralno-političko ponašanje i svijest, iako poslednji povratno djeluju na svoju osnovu. Više istraživanja sprovedenih i kod nas ukazuju na vezu između ekonomskog položaja ljudi, njihovog moralno-političkog ponašanja i svijesti. Istraživanja ukazuju da ekonomski položaj, svojinski odnosi i interesi utiču i na odnos prema socijalizmu, SK kao i na prisustvo određenih kategorija radnih ljudi i građana u određenim društveno-političkim organizacijama.

Jedan od činilaca ekonomskog položaja individualnih poljoprivrednih proizvođača je veličina zemljišta koju poseduju. Iako materijalni položaj individualnih poljoprivrednih proizvođača sve više zavisi od drugih faktora kao što je tehnička opremljenost itd., ipak je zemlja još jedan od najvažnijih činilaca njihovog ekonomskog položaja. Tako je veličina zemljišnog poseda još vrlo značajan faktor diferencijacije poljoprivrednika koja se u vrijeme istraživanja kretala od bezzemljaša (koji su obično najamna radna snaga onih koji posjeduju maksimum zemljišta) pa do onih koji posjeduju zemljišni maksimum ili ga premašuju na razne načine. Istraživanje pokazuje da se u zavisnosti od veličine zemljišnog posjeda diferenciraju mnoga politička-moralna gledanja o značajnim društvenim sadržajima. Takvo je pitanje odnosa prema zemljišnom maksimumu, da li da oстане isti, da se smanji, da se poveća ili da se uopšte ukine ograničenje posjedovanja

zemlje. Relativno je veći broj ispitivanih individualnih poljoprivrednih proizvođača sa većim zemljišnim posjedom koji su za ukidanje ograničenja posjedovanja zemlje nego onh koji imaju relativno manji zemljišni posjed, iako opredjeljenja za ovu alternativu nema u značajnijoj mjeri. Tako je relativno više poljoprivrednih proizvođača koji imaju preko 5 ha zemlje koji traže ukidanje ograničenja maksimuma, nego onih koji imaju do 5 ha zemljišnog posjeda. Stavovi anketiranih prema ovom pitanju razlikuju se čak i u zavisnosti od toga da li su smanjivali ili povećavali svoj zemljišni posjed. Nema anketiranih članova SK koji (naravno, u vrijeme istraživanja) su smanjivali svoj zemljišni posjed (za 2 ha, od 2 do 5 ha, od 5,1 do 8ha) da smatraju da treba ukinuti ograničenja posjedovanja zemlje, dok kod onih koji su u određenoj mjeri povećavali svoj posjed ima takvih zahtjeva. Članovi SK koji su smanjili svoj zemljišni posjed takođe relativno više traže da se zemljišni maksimum smanji.

U osnovi navedene razlike leži, između ostalog, činjenica očekivanja pa i straha da bi ukidanje zemljišnog maksimuma vjerovatno vodilo slabljenju ekonomskog položaja anketiranih koji posjeduju do 5 hektara zemlje. Anketirani članovi SK koji posjeduju do 5ha zemlje imaju pravnih mogućnosti (iako postoje druge) širenje svoga malog posjeda i u okviru postojećih ograničenja, dok tzv. maksimaši nemaju takvih zakonskih mogućnosti (ili imaju izigravajući tadašnji zakon), pa je i ovo uticalo na pomenutu diferencijaciju. Vjerovatno iz istih i sličnih razloga anketirani članovi SK sa manjim zemljišnim posjedom su relativno više (tri puta) za smanjenje zemljišnog maksimuma nego anketirani koji posjeduju preko 5 hektara zemlje.

Ekonomski položaj i svojina anketiranih članova SK ima uticaja i na odnos prema ovoj organizaciji, a pogotovo na poglede kakva treba da bude njena struktura i idejno-politička orijentacija. Pored ostalog, ovo pokazuju odgovori na pitanje da li SK treba da nastoji da više primi u članstvo bolje stojeće individualne proizvođače, koji su postali robni proizvođači. Treba, jer oni svojim radom i proizvodnjom to i zaslužuju, relativno više odgovaraju oni za koje se pita, tj, oni koji imaju preko 5 ha nego oni ispod 5 ha. Obrnut je odnos opredeljenih za odgovor - ne treba jer je SK pre svega partija radničke klase, za koji se relativno više opredeljuju lica sa manjim zemljišnim posjedom. Sve ovo govori da ekonomski položaj utiče i na shvatanje kakva je priroda i struktura SK poželjna. Često anketirani smatraju da lica istog ili sličnog ekonomskog položaja i mjesta u svojinskim odnosima treba da čine jezgro SK. Anketirani ekonomski slabiji često smatraju da SK kao organizacija proletarijata u klasičnom smislu treba i danas da bude relativno zatvorena za imućnije, a imućni relativno češće smatraju da treba da oni budu jezgro organizacije, jer svojom produktivnošću to i zaslužuju. Poznato je da bi to bili neadekvatni kriteriji u današnjim uslovima. Postavlja se pitanje da li je ekonomska moć postignuta u skladu sa principima humanizma ili kršeći ih.

Razlike u materijalnom položaju određuju i razlike u gledanjima na jednakosti odnosno nejednakosti u socijalizmu. Očekivalo se da ekonomski razvijeniji i oni koji imaju bolji ekonomski prosperitet relativno više prihvataju

ekonomskudiferencijaciju nego oni koji su ekonomski slabiji. Istraživanje pokazuje da članovi SK individualni poljoprivredni proizvođači koji imaju bolji ekonomski položaj povoljnije ocenjuju diferencijaciju na selu nego oni koji su ekonomski slabiji. Tako, 41% anketiranih članova SK koji imaju posjed preko 5 hektara odobravaju deobu seljaštva na siromašne i imućne sa obrazloženjem ko više proizvodi treba više i da ima, dok se za ovaj odgovor opredeljuje 23% poljoprivrednih proizvođača do 5 ha. Obrnut je odnos među onima koji su se opredjelili za odgovor da takve razlike ne bi smjele biti u socijalizmu (50% onih koji imaju do 5 ha i 36% onih do 5 ha), jer to je relativno češće stav onih koji imaju mali zemljišni posjed ili su bezzemljaši.

Ekonomski položaj, mjesto u svojinskim odnosima utiču i na mišljenje o vlastitoj perspektivi, kao i perspektivi određenih socijalističkih odnosa na selu. Prirodno je očekivati da od veličine zemljišnog posjeda zavisi hoće li se vidjeti budućnost u statusu individualnog poljoprivrednog proizvođača ili u prelasku u druge oblasti društvenog rada. Na pitanje da li bi prodali zemljišni posjed i zaposlili se u društvenom sektoru 31% anketiranih članova SK poljoprivrednih proizvođača koji imaju iznad 5 ha zemljišnog posjeda izjavljuje da želi da ostane individualni poljoprivredni proizvođači, svega 21% onih koji imaju 5 ha zemlje. Istina, relativno veliki broj i jednih i drugih želi da u povoljnim prilikama napusti svoj zemljišni posjed, što govori o relativno nestabilnom položaju i perspektivi u poljoprivredi. Relativno veći broj individualnih poljoprivrednih proizvođača odgovara da je njihova dalja budućnost u savršavanju kooperacije sa društvenim sektorom nego onih koji imaju zemljišni posjed ispod 5 ha.

Rezultati istraživanja ukazuju da društveno-ekonomska i socio-profesionalne grupe i kategorije uglavnom se koncentrišu na pitanja koja se odnose na vlastiti položaj i položaj društvene grupe kojoj prirada i svojinske odnose koje uspostavljaju, a znatno manje s drugim društveno-ekonomskim i socio-profesionalnim grupama. Zbog toga se dešava da u nekim seoskim sredinama nijesu dobili adekvatno mjesto svojinski i moralni sadržaji poljoprivrede, ako je socijalna struktura znatnim dijelom radničko-službenička. Ne samo po broju već i po uticaju. Sve ovo ukazuje da struktura ostavlja utisak na političke odluke i zaključke odgovarajuće zajednice kao i na sadržaj rada društveno-političkih organa i organizacije.

Iz svega se vidi da subjektivne snage našeg društva treba da računaju sa heterogenošću interesa, sociokulturnih vrijednosti i pogleda radnih ljudi i građana koji su u znatnoj mjeri određeni razlikama u njihovom ekonomskom položaju i svojinskim odnosima. Može se očekivati da razlike u ekonomskim i njima zasnovanim drugim interesima ostave znatnog uticaja na politička i samoupravna opredjeljenja, odluke i zaključke pa i na moral. Čim su u pitanju ekonomski interesi onda je pitanje da li će i argumenti i istina uvijek pobijediti, o čemu govori poznata misao da bi i matematički aksiomi bili pobijani ako bi zadirali u interese ljudi. To ne znači da nema i da nije i ranije bilo ljudi koji su prevazilazili svoj trenutni ekonomski interes, pa i mjesto u svojinskim odnosima, na primjer, uvećanja svoga kapitala na grub način i vezali smisao postojanja za istorijsku borbu

za dosljednu i aktivnu humanizaciju. Ima više indikatora da razlike u interesima smanjuju djelovanje organizacije kao faktora samoupravnog uticaja na osnovu javne demokratske borbe argumentima i prihvatanje onog rješenja koje izdrži takvu borbu.

Moralna zaštita svojine

Ima mnogo pokazatelja koji govore da moral kakav je sada nema snage da adekvatno zaštiti društvenu svojinu kao i da se pravi razlika između napada na privatnu i društvenu svojinu. Akademik Radomir Lukić piše "Još uvijek prevladuje shvatanje da je privatna svojina izrazita moralna vrednost, koju moral jasno štiti, dok je socijalistička društvena svojina samo ekonomska, politička i sl. vrednost, a ne i moralna".)F.F Pomenuti autor misli da ta razlika u odnosu prema društvenoj i privatnoj svojini ide dotle da se bojkotuje lopov "onog koji krade privatnu svojinu, ali ne i onog koji to isto čini u odnosu na društvenu svojinu, jer ovsj se, pre svega, i ne smatra lopovom".

Kada se razmišlja o činocima koji su doveli do neadekvatne moralne zaštite društvene svojine ne treba zaboraviti, ispustiti iz vida ni činjenicu kako je do nje došlo. Ima u formiranju ovoga tipa svojine i nepravdi koje se sada pokušavaju ispraviti. O tome, na primjer, govore i slučajevi oduzimanja zemlje seljacima zbog neispunjenog otkupa i slično.

Ni u oblasti svojine nije došlo do univerzalizacije svih moralnih normi, pa ni onih kojima se štiti i reguliše društvena svojina. Šta više u nekim sadržajima, aspektima i pitanjima norme nijesu ni definisane u potrebnoj mjeri, a neke nijesu ni dotle definisane da bi se mogle nazvati moralnim normama.

U svijesti ljudi ima sadržaja koja upućuju na to da treba štiti privatnu svojinu više nego društvenu, jer se pojedincu prave veće i neposrednije štete preko privatne i onda ako mu se isto zakida preko društvene svojine.

Mnoge činjenice govore da za ovo objašnjenje treba uzeti u obzir i poznatu Marksovu misao o privatnoj svojini: "Privatno vlasništvo nas je učinilo tako glupim i jednostranim ~~da~~ je neki predmet *naš* tek onda kad ga imamo, dakle, kad za nas postoji kao kapital ili kada ga neposredno posjedujemo, jedemo, pijemo, nosimo na svome tijelu, nastanjujemo, itd. ukratko kad ga *upotrebljavamo*".¹

Pomenute razlike između privatne i društvene svojine su dijelom nastale i zbog zloupotreba društvene svojine, zbog toga što je ona u određenim uslovima, postojala osnova izvjesnih monopola društvene moći i uticaja.

1. Marks i Engels "Rani radovi", str. 279, Beograd - Zagreb, 1973.

Solidarnost i svojine

Solidarnost spada u osnovne principe savremenog humanizma. Istina, solidarnost nije samo karakteristika humanizma naših dana, već ona postoji i od kako postoji ljudsko društvo mijenjajući se sa promjenom društva. Ona se donekle mijenja i sa promjenama svojinskih odnosa, ali solidarnost kao moralna kategorija utiče i na svojinu i na svojinske odnose.

Ima shvatanja po kojima je društvena svojina pogodniji oblik svojine za razvoj solidarnosti, za rješavanje, na primjer, izgradnju stanova, poboljšanje uslova rada, zapošljavanje, izgradnju sportskih objekata, razvoj obrazovnog kulturno-tehničkog nivoa radnih ljudi i gradana, ali ima i onih koji ove prednosti pripisuju privatnoj svojini. Uvezi sa tim neki misle kada bi pojedinci odlučivali na što raspodijeliti određena finansijska sredstva da bi ona bila razgrabljena za lične dohotke zanemarujući pomenute opšte i pojedinačne potrebe, dok im se drugi u tome suprotstavljaju.

Veliki procenat anketirane omladine pokazuje solidarnost i društvenost nasuprot individualizmu. Evo samo nekih rezultata istraživanja koji govore o tome.

Mladima² je u anketi pretpostavljeno da treba da daju predlog kako će se utrošiti dvjesto miliona starih dinara (dva miliona novih dinara) koje je dobila njihova omladinska organizacija. Oni su se, na primjer, opredijelili između:

poboljšanja uslova rada	85%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	5%
podjednako	5%
ne zna	5%

Preko osam desetina anketirane omladine opredjeljuje se za poboljšanje uslova rada, a samo 5% daje prednost ravnomjernoj raspodjeli među svim članovima omladinske organizacije. Iako i u poboljšanju uslova rada imamo zadovoljenje ličnog interesa ipak opredjeljenje za poboljšanje uslova rada ravnomjernom raspodjelom među svim članovima omladinske organizacije, relativno više i prije izražava društvenost, altruizam nego individualizam. U ovome izvjesnu prednost imaju umni nad fizičkim radnicima, prosvjetni radnici nad omladinom, što indicira na značaj obrazovanja i za pomenuto opredjeljenje.

Slično prethodnom relativno veći procenat anketirane omladine opredjeljuje se za poboljšanje ishrane nego za ravnomjernu raspodjelu među svim članovima omladinske organizacije, što se vidi iz sledeće tabele:

2. Anketirani su iz UTRO "Boka" (Herceg Novi), "Obod" (Cetinje), "13 juli" (Titograd).

poboljšanje ishrane	73%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	11%
podjednako	8%
ne zna	7%

Kao što je poznato i opredjeljenje za poboljšanje ishrane pokazuje dominaciju kolektivismu nad individualizmom, iako i poboljšanje ishrane u udruženom radu vodi zadovoljavanju i određenih ličnih potreba i interesa.

Preko osam desetina anketirane omladine izražava solidarnost i time što daje predlog da se pomenutih dvjesto miliona starih dinara iskoristi za unapređenje stručnog usavršavanja, a tom prilikom ni jedna desetina ne opredjeljuje se za ravnomjernu raspodjelu među članovima omladinske organizacije, što se vidi iz sledećih odgovora:

unapređenje stručnog usvršavanja	84%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	7%
podjednako	6%
ne zna	3%

Solidarnost mladih dolazi do izražaja i u njihovom opredjeljenju da izgrade omladinski klub prije nego da ravnomjerno raspodjele među svim članovima omladinske organizacije. Na ovo pitanje dobijeni su sledeće odgovori:

izgradnja omladinskog kluba	82%
ravnomjerna raspodjela svim članovima omladinske organizacije	6%
podjednako	4%
ne zna	2%

Opredjeljenje za izgradnju omladinskog kluba govori o solidarnosti mladih u zadovoljavanju određenih kulturno-zabavnih potreba. O ovome govore i opredjeljenja većine mladih da se za navedeni novac kupe knjige, o čemu govori sledeća tabela:

kupovina knjiga	69%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	3%
podjednako	11%
ne zna	12%

Većina mladih kada treba da bira između sportskih objekata i kupovine knjiga opredjeljuje se za prvo, što pokazuju sledeći odgovori:

izgradnja sportskih objekata	59%
kupovina knjiga	17%
podjednako	18%
ne zna	5%

O solidarnosti u zadovoljenju kulturnih potreba govori i opredjeljenje većine omladine da navedeni novac potroši u zajedničkim posjetama bioskopima i pozorištima, a ne raspodjelom među svim članovima omladinske organizacije, o čemu govore sledeći odgovori:

zajedničke posjete pozorištima i bioskopima	66%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	12%
podjednako	9%
ne zna	13%

Dakle, preko šest desetina anketiranih opredjeljuje se za trošenje novca na zajedničke posjete pozorištima i bioskopima, a nešto više od jedne desetine opredjeljuje se za ravnomjernu raspodjelu među svim članovima omladinske organizacije.

Solidarnost dolazi do izražaja i kroz opredjeljenje da se navedena sredstva utroše za finansiranje zapošljavanja a ne za ravnomjernu raspodjelu među svim članovima omladinske organizacije. Na ovo pitanje dobijeni su sledeći odgovori:

finansiranje zapošljavanja mladih	86%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	6%
podjednako	3%
ne zna	5%

I danas kada se u našem društvu čuju ne samo pitanja, već i konstatacije da zaposleni pokazuju izvjestan egoizam, preko četiri petine anketiranih opredjeljuje se da pomenuti novac treba utrošiti finansirajući zapošljavanje mladih. Možda su i izvjesne kritike egoizma zaposlenih takode doprinijele ovim odgovorima. S druge strane i mladi sagledavaju suštinu i značaj nezaposlenosti, a mnogi su vjerovatno kraće ali duže čekali na posao.

Ima oblika okupljanja koji niže vrednuje znatan broj mladih razmišljajući na što da utroši pomenuti novac nego ravnomjernu raspodjelu među svim članovima omladinske organizacije. To je slučaj sa kafanom, a poznato je da ona često ne dostiže potreban kulturni nivo da bi se moglo cijeniti kao pozitivna, naročito ne ako zauzima veliki dio slobodnog pa čak i radnog vremena. Samo jedna desetina anketiranih mladih opredjeljuje se za kafanu, što se vidi iz sledećih odgovora:

kafana	10%
ravnomjerna raspodjela među svim članovima omladinske organizacije	2%
podjednako	8%
ne zna	44%

Naravno, navedeni subjektivni iskazi mogu da se razlikuju od objektivnog ponašanja, pa je pitanje koliko bi bilo dosljednih prilikom odlučivanja u praksi i društvenom životu.

Solidarnost i kao društveni odnos i kao svijest zavisi od mnogo činilaca, a da pomenemo samo neke.

Solidarnost i nesolidarnost zavise, između ostalog, od toga da li je tržišna robna proizvodnja humanistički usmjerena, da li su njene suprotnosti i protivurječnosti u svojinskim odnosima humanistički, stvaralački razriješene i usmjerene. Na sadašnjem stepenu razvoja našega društva vidan je nesklad i suprotnost robne proizvodnje i humanistički shvaćene solidarnosti, kao i određena praznina u tom pogledu nastala nastankom etatističkih i nerazvijenošću samoupravnih odnosa na humanističkim osnovama. Ova praznina pogoduje pragmatizmu i subjektivizmu u raznim oblastima pa i u pitanju solidarnosti, što izaziva nevjericu da samoupravljanje može da razvije solidarnost. Suprotnosti i protivurječnosti robne privrede mogu da izazovu deformacije u pogledu solidarnosti kod mladih, da podstaknu razne oblike nasolidarnosti kao što je neolojalna konkurencija, kršenje odgovarajućih normi poslovnog morala i slično.

Birokratsko-tehnokratski monopoli i u ovoj oblasti usporavaju i kočće humanizaciju društvenih odnosa i svijesti. Oni su protiv neposredne humanističke solidarnosti radnih ljudi i građana a fetišiziraju odluku otuđenog organa odvojenog od njih, zapostavljaju solidarnost dijalektički konkretnog društva, a afirmišu solidarnost otuđenog organa u ime i iznad društva. Anarhija je takođe nepovoljna za humanizaciju odnosa između ljudi, jer usporava razvijanje solidarnosti.

Svojina i sreća

O životnim i vrijednosnim orijentacijama omladine govore i njihova predstava sreće, odgovori na pitanje šta ih može učiniti srećnim.³ Polazeći da i to može biti pokazatelj životnih i vrijednosnih orijentacija anketirana omladina Crne Gore je odgovarala na pitanja da li ih može učiniti srećnim: lični dohodak od 30.000 (tri miliona dinara starih 1981. god) mjesečno; konforan stan, odličan uspjeh na studijama, visok društveni ugled, posedovanje automobila "mercedesa", posedovanje vikendice, odlikovanje ordenom rada, izbor za delegata republičke skupšti-

3. Vidi autorov rad "Samoupravno angažovanje i vrijednosne orijentacije omladine", Nikšić, 1987.

ne, fudbalski uspjeh, zadovoljstvo zbog ponašanja i življenja u skladu sa moralnim normama, pronalazak u oblasti u kojoj profesionalno radi itd.

Iako je teško odvojiti materijalne od duhovnih vrijednosti, ipak se može reći da se ovdje radi o vrijednostima pretežno materijalnih i o vrijednostima pretežno duhovne prirode. Relativno su jasne razlike, na primjer, komforan trosoban stan i lični dohodak od tri miliona starih dinara kao pretežno materijalne vrijednosti od ponašanja i življenja u skladu sa moralnim normama, odlikovanje ordenom rada, posjedovanje visokog društvenog ugleda kao pretežno duhovnih društvenih vrijednosti. Naravno, ni među njima nema osnova za metafizičku odvojenost. Poredostalog, i zbog toga što, na primjer, posjedovanje nekih od materijalnih vrijednosti može da omogući ostvarivanje određenih duhovnih vrijednosti, itd.

Omladin a se ,na primjer, diferencira u odgovorima na pitanje da li "anketiranog lično" može učiniti srećnim posjedovanje automobila "mercedes". Na ovo pitanje anketirana omladina je odgovorila:

nimalo	malo	osrednje
28%	16%	20%
mного	vrlo mnogo	ne zna
12%	15%	9%

Odgovor "ne može ni malo" dominira u odnosu nad ostalim odgovorima. Ipak, nije mali broj anketirane omladine koji je odgovorio da ih "mного" i "vrlo mnogo" može učiniti srećnim posjedovanje modernog automobila (zbir onih koji su odgovorili "mного" i "vrlo mnogo" samo je za jedan posto manji od procenta onih koji su odgovorili da ih ne može "nimalo" učiniti srećnim).

Automobil u izvjesnoj mjeri, postaje potreba savremenog čovjeka u uslovima tehničke civilizacije, sredstvo da bi zadovoljavao svoje potrebe, kulturnije provodio vrijeme i slično. Ali u savremenom potrošačkom društvu automobil postaje i u njemu se često vidi jedan od značajnih simbola ekonomske moći i društvenog ugleda. Pogotovo je to tako u razvijenim zemljama kapitalističke robne proizvodnje, masovne proizvodnje, masovne potrošnje, reklama i slično kao što je u SAD. Donedavno u Kini, kao zemlji ekonomski nerazvijenoj, smatralo se nemoralnim posjedovati automobil u privatne svrhe. Naše društvo se kretalo između dviju pomenutih krajnosti. Ali i u okviru njega ima krajnosti. O tome govori i pomenuti odgovor mladih da li ih posjedovanje automobila "mercedes" može učiniti srećnim. Izjava da posjedovanje pomenutih automobila može učiniti srećnim, a pogotovo da ih može mnogo ili vrlo mnogo učiniti srećnim, vjerovatno pokazuje malogradansko potrošački mentalitet, bar u određenoj mjeri kod izvjesnih osoba.

Ovome komoditetu izgleda relativno manje robuju prosvjetni radnici. Među njima je znatno više onih koji su odgovorili da ih posjedovanje "mercedesa" ne može učiniti nimalo srećnim (u Cetinju 52%, u Herceg Novom 44%), nego što je među anketiranom omladinom.

Da li ih može učiniti srećnim posjedovanje vikendice (%)

	omladina (173)	prosvjetni radnici (50)
Ne može ni malo	24%	46%
Može malo	17%	12%
Može osrednje	26%	24%
Može mnogo	12%	4%
Može vrlo mnogo	13%	10%

Dakle, anketirana omladina diferencira se po tome da li je posjedivanje vikendice može učiniti srećnom. Relativno najčešće (26%) odgovara "osrednje", a iza toga su češće niže nego više ocjene.

Već je rečeno da je anketirana omladina često uzimala duhovne vrijednosti kao činioc vlastite sreće. O tome govore i ocjene da li ih visoki ugled može učiniti srećnim. Anketirana omladina na ova pitanja dala je slijedeće odgovore:

nimalo	malo	osrednje	mного	vrlo mnogo	ne zna
9%	11%	15%	19%	38%	7%

Preko polovine anketiranih ocjenjuje da ih visoki društveni ugled može "mnogo" ili "vrlo mnogo" učiniti srećnim. Samo "vrlo mnogo" odgovara 38%, što je relativno više nego posjedovanje automobila i slično.

O izvjesnoj dominaciji duhovnih nad materijalnim vrijednostima govori i to što se misli da ih odlikovanje ordenom rada može učiniti srećnim. Anketirana omladina je odgovorila na ovo pitanje slijedeće:

nimalo	malo	osrednje	mного	vrlo mnogo	ne zna
9%	5%	10%	22%	47%	6%

Blizu polovine anketiranih odgovorilo je "vrlo mnogo", što dominira nad svim dosad prikazanim odgovorima o činiocima sreće. Ipak, ima ovdje i onih kojima je stalo do moralnog, moralno-političkog priznanja, što pokazuju odgovorima da ih pomenuto odlikovanje ne može ni malo učiniti srećnim. Istina, to nije siguran pokazatelj da takvi cijene samo materijalne vrijednosti. Između ostalog i zbog toga što omalovažavanje ovog odlikovanja može biti znatno određeno, na primjer, time što se ne cijeni put dobijanja, što se ne smatra objektivnom procjenom rada na osnovu koje se određeno odlikovanje rada dobije i slično. U tom pravcu djeluje i izjava da su neke kompromitovane ličnosti dobile odlikovanje.

Kriterijumi vrijednosti ljudi i svojina

Kriterijumi vrijednosti ljudi mogu da manje ili više utiču na odnos prema svojini, ali i svojina se može pojaviti kao kriterijum, čak zanemarujući i to kako se do nje došlo.

Evo kako anketirani iz Srbije odgovaraju da li pridaju značaj radu, bogatstvu, odeći, položaju roditelja, funkciji i da li ih treba uzimati kao kriterijumima vrijednosti ljudi (odgovori u procentima):

	1. nimalo	2. malo	3. osrednje	4. mnogo	5. vrlo mnogo	Broj anketiranih koji su odgovorili
Rad	-	2	7	17	72	(1.507)
Bogatstvo	60	11	14	4	4	(1.455)
Funkcija	19	16	36	14	10	(1.461)
Položaj roditelja	46	16	18	6	7	(1.466)
Odeća	51	13	26	4	5	(1.471)

Rad dominira kao kriterijum u odnosu na neke druge kriterijume kao što je političko angažovanje, školsku spremu itd. Ipak je pitanje da li lica koja su radu pridala najveći značaj to čine u praktičnom svakodnevnom životu. Ovo pitanje se postavlja utoliko više ukoliko ima više otpora i teškoća afirmaciji rada kao kriterijuma vrednosti ljudi.

Bez rada kao kriterijuma vrednosti ljudi i osnove ekonomskog položaja čovjeka ne može se sagledati na vrijednost bogatstva do kojeg se dolazi, pa ni bogatstva kao kriterijuma vrijednosti ljudi. Poznato je da se do bogatstva može doći ne samo radom (vlastitim radom ili radom predaka - nasleđivanjem) veći nasiljem, špekulacijama, podvalama, prevarama, i sličnim putevima koji se ne mogu odobriti sa stanovišta progresivnog morala i savremenog humanizma. Zbog toga se ne može donijeti adekvatna ocjena bogatstva i bogatog čovjeka u ekonomskom smislu ako se ne sazna moralna vrijednost puteva dolaženja do njega.

Poznato je da bogatstvo znatno utiče na društveni ugled, ali i ovdje je potrebno sagledati mjesto rada kao puta dolaženja do bogatstva.

Veblen ukazuje kako je imovno stanje osnova za društveni ugled a u vezi sa tim i činilac samopoštovanja ličnosti. Tako on piše: "Čim posjedovanje imovine postane osnova za popularan ugled, ono postaje neophodan uslov za onu samopredeljivost koju mi nazivamo samopoštovanjem".

Oslobodeno društvo razvija društvene procese i odnose koji razbijaju razne fetišizme pa i fetiš novca koji je dolazio do izražaja i u bogatstvu kao kriterijumu vrijednosti ljudi. To ne znači da je prestalo da bude kriterijum i znak društvenog ugleda, društvene moći i društvenog uticaja u našem društvu, pa i na selu.

Kao što rezultati pokazuju, dominiraju oni koji izjavljuju da bogatstvo ne treba uzimati kao kriterijum vrijednosti ljudi. Ipak nije mali broj ni onih koji bogatstvo uzimaju u izvjesnoj mjeri kao kriterijum vrijednosti ljudi, a nije veliki broj onih ispitanika koji su izrazili mišljenje da ovo treba uzeti "vrlo mnogo" kao pomenuti kriterijum.

Ima pojava koje govore da bogatstvo može biti znatno više prisutno kao kriterijum vrijednosti ljudi nego što to pokazuje pomenuto istraživanje. Pogotovo je moguće ukoliko robna proizvodnja nije adekvatna, humanistički usmjerena i osmišljena.

Sreću se pojedinci kod kojih se vidno cijene ljudi prema bogatstvu, kod kojih se i suština čovječnosti znatno time određuje. Ipak dolazi do promjenau ovom pogledu. Ima, na primjer, sela u kojima je nedavno prvi čovjek smatran naj-bogatijim seljakom i onda kada je postojao nesklad ugleda i morala. Družiti se sa

takvim čovjekom, a pogotovo stupiti u rodbinske veze sa njim, značilo je podizanje ugleda. Danas su se donekle izmijenili odnosi i gledanja. To se vidi što se nekim od tih istih bogatih seljaka vrlo kritički ukazuje na nedostatke, što se kritikuju na osnovu određenih moralnih kriterijuma i principa, što im se ugled smanjio dovodeći ga u vezu sa njihovim ličnim vrijednostima.

Jedan od uzroka za ove promjene je svakako nestajanje odnosa društvene zavisnosti nekadašnjih siromaha od bogataša, nestajanje najamnih odnosa i monopola moći i uticaja na osnovu ekonomske moći.

Odjeća kao kriterijum vrijednosti ljudi može da bude isto tako usko povezana sa bogatstvom, da se kroz odeću želi pokazati posedovanje bogatstva. T. Veblen piše: "Pravilo isticanja rasipničkog trošenja robe nalazi svoj izraz naročito u odeći... Ima drugih metoda da se efektno izloži svoj novčani položaj, i ti drugi metodi su u modi uvek i svuda. Međutim, troškovi na odeću imaju tu prednost nad većinom drugih metoda što je naše odelo uvek na vidjelu i pruža dokaz našeg novčanog položaja svim posmatračima već na prvi pogled".⁴

Ako je odijelo izraz bogatstva a ako je bogatstvo kriterijum vrijednosti ljudi, onda je normalno očekivati da skupoceno odijelo doprinosi ugledu. Tako Veblen piše: "Mi osećamo, i bez nekih dubljih razmišljanja i analiza, da je nedostojno ono što je jeftino. 'Odijelo čini čovjeka'. 'Jeftino i loše' - priznato je kao tačna maksima u pogledu odijela, čak sa manje ublažavanja nego što je to slučaj kod drugih linija potrošnje. Kako na osnovu ukusa tako i na osnovu korisnosti, jeftini odjevni artikl se smatra nižim prema maksimi 'jeftino i loše'"

Poznato je da se često odijelom hoće da izdvoji, distancira jedna grupa od druge. Takav je, na primjer, slučaj distanciranja od fizičkog rada. Ima onih koji se i odijelom žele pokazati kao pripadnici nekog višeg, vrednije društvene kategorije.

Osim pomenutog, moda zahvata i naše društvo, ali često nejednako svestrukture. Tako i trka za modom često postaje jedan od kriterija vrijednosti, izraz potrebe za određenim važenjem, znak ekonomske moći pa čak i progresivnosti, novog, nastupajućeg itd.

U istoriji društva pogotovo u etatičkim, manj-više je vidna afirmacija društvene funkcije kao kriterijuma vrijednosti ljudi. Tome vode i odnosi etatičkog socijalizma. Istraživanja pokazuju da je znatan broj radnih ljudi i gradana kao samoupravljača koji društvenu funkciju smatraju osnovnim kriterijumom vrijednosti ljudi.

Da li je društvena funkcija pouzdana i adekvatan kriterijum vrijednosti ljudi? Nema sumnje da humano društvo predstavlja značajan korak napred u uskladjivanju ličnih vrijednosti ljudi i društvenih funkcija koje imaju, tj. ono ima cilj da društvene funkcije raspodeljuju prema ličnim vrijednostima ljudi. Ali na sadašnjem stepenu razvoja samoupravljanja postoji još vidan nesklad između funkcija i ličnih vrijednosti ljudi. To zbog toga što lične vrijednosti nijesu jedini način i osnova dobijanja društvenih funkcija. Postoje nehumanistički načini dobijanja društvenih funkcija. O ovome govore i rezultati istraživanja. Ima radnih or-

4. T. Veblen, "Dokoličarska klasa", str. 189.

ganizacija i naselja u kojima preko polovine anketiranih izjavljuje da bi najpre i najlakše dobili ulogu koja donosi veći društveni položaj (s obzirom na situaciju koja postoji u njihovoj sredini) preko veza i poznanstava, čak putem koji znači negaciju ličnosti kao ličnosti, put dodvoravanja određenim nosiocima socijalne moći. Naravno, i da, objektivno nije tako, već je to ozbiljan politički problem, jer za veliki broj ljudi upravo je to istina. To ima negativne posledice po moralno-politički profil ljudi, jer ako u nekoj sredini prosperiraju poltroni, ili ako vlada takvo uvjerenje, vjerovatno da će ih sve više biti. Može u istoj sredini da se frazama veličaju stvarne vrijednosti, ali ako prosperiraju poltroni onda je vjerovatno da će se mnogi odlučiti putevima koji ih najpre vode prosperitetu.

Već iz ovoga proističe da funkcija ne treba da bude osnovni, pogotovo nepouzdan osnovni kriterijum vrijednosti ljudi, jer nije sigurno da li je ona zasnovana na osnovu rada i ličnih vrijednosti. Ali, pri tome treba imati u vidu da je cilj humanističkih snaga da usklade lične vrijednosti i društvene funkcije.

Društveni ugled, značaj, imovno stanje

Jedan od kriterijuma savremenog humanizma jeste i to da li i u kojoj meri se uzimaju rad i ostale lične vrijednosti za kriterijume vrijednosti ljudi, koliko je usklađen društveni značaj i društveni ugled, da li imovno stanje utiče na ugled ljudi.

Upoređenje ocjena društvenog ugleda i društvenog značaja rada pojedinih društvenih grupa i kategorija radnih ljudi približno su iste, što znači da ih društvo manje ili više objektivno cijeni i uvažava. Ima i onih kojima je ocjena društvenog ugleda relativno veća od značaja, što znači da ih društvo manje ili više podcjenjuje. U trećem slučaju ocjene društvenog ugleda su nešto niža od ocjena društvenog značaja, što znači da ih društvo podcjenjuje. To je slučaj prije svega sa određenim zanimanjima pretežno fizičkog rada. To se, na primjer, vidi iz ocjena društvenog ugleda i društvene vrijednosti rada koje su dali 704 anketiranih iz agrokompleska Beograda i Gornjeg Milanovca.

Evo ocjena društvenog ugleda pastira(čobana) brojevima od 1-5, gdje 1. označava najniži, ostali redom viši, a pet najviši. (%)

	Studenti polj. fakul.	Postdip. polj. fakul.	PKB	"Banovo brdo"	"Metropol"	Inspektori Bgd.	"Takovo" G. Milano.
1.	44	75	44	61	37	42	51
2.	24	17	21	16	16	35	28
3.	21	--	16	12	17	13	9
4.	5	8	8	6	5	4	6
5.	5	--	11	6	26	6	7

$$C = 0.222$$

Društveni značaj rada

1.	8	33	19	40	16	20	19
2.	23	25	22	27	10	20	21
3.	27	33	23	13	26	34	24
4.	23	00	17	10	26	14	17
5.	19	8	21	10	21	12	19

$$C = 0.255$$

Svakako da društveni ugled može da zavisi i od toga o kakvom se pastiru radi, koliko je radan, koliko ima stoke, pa čak (naročito ranije) da li je u društvenom ili privatnom sektoru, o kojoj je sredini riječ, itd.

Pitanje je u kojoj mjeri ove subjektivne ocjene izražavaju stvarno stanje. Ipak ima osnova za pomenuto mišljenje i vrednovanje. Na ovo je uticao ekonomski položaj, društveni uticaj, uslovi života i rada, obrazovanje. Između ostalog i sadržaji svojine, bilo u materijalnom ili duhovnom smislu riječi.

I upoređivanje društvenog značaja, društvenog ugleda i imovnog stanja često pokazuje da ocjena društvenog ugleda relativno je bliža ocjenama imovnog stanja nego društvenog značaja. I ovdje postoje već tri pomenuta odnosa. Jedan od njih je društveni ugled na nivou društvenog značaja i imovnog stanja. Drugo, društveni ugled niži od imovnog stanja. Najzad, društveni ugled veći od imovnog stanja, kao što je slučaj sa ocjenama univerzitetskih profesora.

O radu i bogatstvu kao kriterijumu ljudi govori i to da li su oni i u kojoj mjeri odredili ili uticali na društveni ugled društvenih grupa i pojedinih radnih ljudi. O tome govori i anketirana zaposlena omladina iz Crne Gore odgovarajući na pitanje da li od navedenih 15 činilaca (među kojima su i rad i bogatstvo) zavisi društveni ugled u njihovoj organizaciji udruženog rada. Preko polovine odgovora da društveni ugled "vrlo mnogo" i "mnogo" zavise od rada. Ista ocjena daje samo 22% kada je u pitanju bogatstvo.

Sve to govori o mogućem uticaju svojine na ugled, ali i ugleda na svojinu (ugledom se može doći i do svojine). S druge strane ovo govori i o tome da se može razlikovati ugled i imovno stanje, da postoji svijest koja sagledava nepravde u neskladu društvenog značaja, društvenog ugleda i imovnog stanja.

Ni fetišizam ni proklinjanje

Na društvenim suprotnostima i protivrječnostima, posebno u oblasti svojinskih odnosa, javljaju se fetišizmi društvene i privatne svojine. Tako imamo u izvjesnom smislu i moral fetišizma i proklinjanja pojedinih oblika svojine i njihovih nosilaca. Nije bilo davno kada je fetišizirana društvena svojina a sada imamo znake njenog proklinjanja umjesto njene stvaralačke transformacije. Nije bilo

davno kada je određen broj ljudi kulakom smatrao čak i onoga seljaka koji je imao nekoliko krava, odijela i slično, više od prosiječnog seljaka, iako je to radom stečeno. Poznati su stereotipi o seljaku privatniku, njegovom odnosu prema socijalizmu, itd.

Otvaraju se mogućnosti stvaralačke negacije i fetišizma i proklinjanja pomenutih oblika svojine, stvaranje jednog dijalektički kritičkog umnog odnosa prema pluralizmu svojine, koji pretpostavlja bogatstvo svojinskih oblika, utakmicu i ravnopravnost između njih na osnovama principa savremenog humanizma. Ipak, na sadašnjem stepenu razvoja našega društva pojavljuje se i antidogmatički dogmatizam, jer neki politički subjekti u borbi protiv dogmatizma društvene svojine stvaraju dogmatizam privatne svojine, mehanički negirajući dijalektiku pluralizma svojinskih odnosa i ravnopravnu utakmicu između njih. Može se čuti izjašnjavanje za demokratiju, a odmah iza toga isti ljudi proklinju društvenu svojinu i traže njeno mehaničko, administrativno ukidanje, dakle na način suprotan demokratiji, jer ona pretpostavlja ravnopravnu utakmicu između tipova svojina u okviru humanističkog djelovanja društveno-ekonomskih zakonitosti. Ima pojava da ista ličnost u istom svom izlaganju traži da se onemogući vladavina politike nad ekonomijom, ali konkretnim predlogom, kao što je administrativno političko ukidanje društvene svojine, takođe traži dominaciju politike nad ekonomijom. Dakle, u borbi protiv jednog dogmatizma dolazi se do novog, dogmatizma (antidogmatički dogmatizam), a time i do morala novog fetišizma i proklinjanja. Tim putem ne postiže se ni efikasnost ni demokratija. Efikasnost i humanizacija svojine pretpostavlja jačanje ekonomske i moralne motivacije, dalje oslobodenje čovjeka i društva i istovremeno jačanje humanističke odgovornosti.

Prof. Dr. Krsto KILIBARDA

OWNERSHIP AND MORAL

This paper (written on the basis of the author's investigations carried out in Montenegro and Serbia) shows the dialectic relations between ownership and moral. The results obtained indicate that ownership differentiates certain moral and political attitudes, points out the weaknesses of the concept and established practices of social ownership as well as to social and moral needs for its transformation. The investigations to the relations between ownership and solidarity, social standing, criteria for human estimation. According to the author's opinion the solution may be sought in humanizing ownership pluralism leading to negation of fetichism and damnation of private as well as social ownership and also to negation of every dogmatism including antidogmatic dogmatism.